

MORÁLNE USUDZOVANIE V KONTEXTE VYBRANÝCH PSYCHOLOGICKÝCH METÓD

MORAL REASONING IN THE CONTEXT OF THE SELECTED PSYCHOLOGICAL METHODS

Petra LAJČIAKOVÁ

Katedra psychológie
Filozofická fakulta
Katolícka univerzita v Ružomberku
Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok
Slovenská republika
e-mail: lajciakova@ff.ku.sk

Abstrakt

Predkladaná štúdia hovorí o multidimenzionálnom konštrukte morálneho usudzovania, ktorý patrí do kategórie psychologických pojmov nie jednoznačne definovaných. Uvedená ambivalencia sa odzrkadľuje aj v psychologických metódach zameraných na meranie morálneho usudzovania. Cieľom štúdie je ponúknuť prehľad vybraných psychologických metód (MJI, DIT, MOS, MJT, PROM, MS), ktoré predstavujú spôsob merania morálneho usudzovania. Pozornosť sa koncentruje na jednotlivé komponenty morálneho usudzovania, ktoré možno kvantifikovať, a to stupeň vývinu morálneho usudzovania (MJI), stupeň preberania sociálnej perspektívy (DIT), morálna kompetencia (MJT), morálna orientácia (MS, MOS), prosociálne morálne usudzovanie (PROM). V kontexte prezentovaných psychologických metód vystupuje do popredia forma morálneho usudzovania, avšak v ďalšom skúmaní morálky v psychológii sa vytyčuje nový smer – zamerať sa na obsah morálneho usudzovania.

Kľúčové slová: morálne usudzovanie, morálna orientácia, morálna kompetencia, sociálna perspektíva

Abstract

The study refers to the multidimensional construct of moral reasoning, which belongs to the category of psychological concepts that are not clearly defined. This ambivalence is reflected in psychological methods designed to measure moral reasoning. The aim of the study is to provide an overview of selected psychological methods (MJI, DIT, MOS, MJT, PROM, MS), which are means for measuring of moral reasoning. Special emphasis is given to the individual components of moral reasoning, which can be quantified, namely the level of development of moral reasoning (MJI), the degree of social perspective adoption (DIT), moral competence (MJT), moral orientation (MS, MOS), prosocial moral reasoning (PROM). Presented psychological methods emphasize the form of moral reasoning, however in further research of morality in psychology emerge new direction – focus on the content of moral reasoning.

Keywords: moral reasoning, moral orientation, moral competence, social perspective

MORÁLNE USUDZOVANIE AKO KĹÚČOVÁ TÉMA PSYCHOLÓGIE MORÁLKY

V posledných rokoch aj v súvislosti s množiacimi sa spoločenskými problémami sa do predia dostáva stále viac pertraktovaná téma, a to téma morálky, úmerne tomu možno sledovať aj stúpajúcu popularitu pomerne mladej psychologickéj disciplíny – psychológie morálky. Psychológia morálky vzhľadom na svoj predmet záujmu nachádza relatívne široké uplatnenie i v sociálnych vedách. Používa vlastné metodologické nástroje, pojmový aparát a tiež svoje vlastné výskumné postupy. Ako psychologická disciplína svoju pozornosť sústreďuje na psychický život človeka, pričom ju prioritne zaujíma motivácia ľudských činov; jej ambíciou je odhaliť, ako a prečo ľudia konajú a správajú sa tak, ako sa správajú. Vychádza pritom z analýzy ontogenetických zmien v psychike jednotlivca.

Morálne usudzovanie patrí medzi kľúčové témy v rámci psychológie morálky. Psychológ M. L. Hoffman (1970) rozlíšil tri bazálne koncepcie v prístupe k problematike vývinu morálneho usudzovania. Prvá koncepcia *original sin* (model „dedičného hriechu“) zdôrazňuje čo najskorší výchovný zásah dospelých do života dieťaťa, pričom dospelí sú nositeľmi daných, platných a nespochybniteľných spoločenských hodnôt. V opozícii stojí druhý model, *innate purity*, ktorý hovorí o „vnútornej čistote“, pôvodnej detskej nevinnosti a добрôte. V kontexte druhého prístupu je zjavné, že exogénne faktory, vonkajšie determinanty, spoločenské vplyvy, intervencie dospelých budú vývin dieťaťa skôr narušovať a poškodzovať, teda skôr (negatívne) deformovať ako (pozitívne) formovať. Podľa koncepcie vrodenej nevinnosti akýkoľvek zásah zvonka možno považovať za kontraproduktívny, zatiaľ čo z hľadiska koncepcie dedičného hriechu je takýto zásah vítaný a žiadaný, priam nevyhnutný. Základnou tézou tretej koncepcie je presvedčenie, že dieťa nie je dobré ani zlé – človek je vnímaný ako čistý, nepopísaný list papiera, *tabula rasa*.

S načrtnutou M. L. Hoffmanovou teóriou súvisia aj štyri známe psychologické teórie vývinu morálneho usudzovania – teória kognitívneho vývinu (J. Piaget, L. Kohlberg), psychoanalytická teória (S. Freud), teória sociálneho učenia (A. Bandura) a teória sociálnej evolúcie (R. Hogan). Každá z nich sa pokúša hľadať odpovede na otázky týkajúce sa vývinu morálneho usudzovania, jeho univerzálnosti, podobnosti alebo kultúrnej odlišnosti, či individualných rozdielností. Vzhľadom na cieľ našej štúdie, ktorý spočíva v nazeraní na morálne usudzovanie prostredníctvom vybraných psychologických nástrojov, nepovažujeme na tomto mieste za potrebné detailne sa zaoberať uvedenými psychologickými teóriami vývinu morálneho usudzovania.

Posudzovať morálne usudzovanie človeka je veľmi zaujímavé a lákavé, ale zároveň prináša mnoho úskalí. Súčasný výskum zacielený na morálne usudzovanie sa orientuje buď na identifikovanie situácií s morálnym obsahom alebo na vytváranie morálneho úsudku alebo na zručnosti a schopnosti potrebné pre morálne konanie. Morálne usudzovanie zahŕňa jednak znalosť morálnych noriem, jednak spôsob uvažovania o morálnych problémoch, t. j. spôsob, ako jednotliviec percipuje morálne problémy a pokúša sa ich riešiť.

Uznávaný autor v oblasti psychológie morálky G. Lind (2003) pri skúmaní morálneho usudzovania rekapituluje tri základné teoretické stanoviská, ktoré v minulosti prevládali pri výskumných pokusoch kvantifikovať morálne usudzovanie:

1. morálne usudzovanie založené na dodržiavaní pravidiel, ktoré stanovuje spoločnosť;
2. morálne usudzovanie ako myslenie, ktoré sa odráža z vnútorných hodnôt;
3. morálne usudzovanie ponímané ako kompetencia.

Každé jednotlivé hľadisko akcentuje iný aspekt, iný zreteľ spôsobu nazerania na hodnotenie morálneho usudzovania.

MORÁLNE USUDZOVANIE ZALOŽENÉ NA DODRŽIAVANÍ PRAVIDIEL URČENÝCH SPOLOČNOSŤOU

Morálne usudzovanie založené na dodržiavaní pravidiel stanovených spoločnosťou je kľúčovou témou behavioristov, ktorí cielene skúmajú ľudské správanie. Každá kultúra obsahuje širokú paletu správania, ktoré sa hodnotí ako morálne alebo nemorálne. Morálnosť, resp. nemorálnosť osoby určuje miera, ktorou sa správanie jednotlivca približuje k ideálu morálneho konania stanoveného príslušnou spoločnosťou. S. M. Pittel a G. A. Mendelsohn (1966, s. 223) opisujú „metódy založené na normatívnych a iných hodnotiacich štandardoch spoločnosti správnosti, ktorú určujú spoločensky definované pravidlá. Odpovede, ktorými respondenti súhlasia so stanovenými normami, sú posudzované ako morálne, kým tie, s ktorými nesúhlasia, sú hodnotené ako odpovede s menšou silou morálneho postoja či svedomia“. Vychádzajú z predpokladu, že odpoveď respondenta poukazuje na jeho konanie v bežnom živote, t.j. nesúhlasné stanovisko respondenta ku klamstvu ako k nemorálnemu konaniu znamená, že respondent ani v každodenných situáciách klamať nebude.

Protichodný názor prináša záver M. A. Mayovho a H. Hartshornovho výskumu z tridsiatych rokov predminulého storočia. Uskutočnili sériu empirických štúdií (1928-1930), ktorých cieľom bolo na vzorke desaťtisíc detí dokázať, že niektoré deti sa správajú čestne, niektoré nečestne, pričom tieto ich prejavy správania nebudú náhodné. Skúmali podvádžanie žiakov na školách. Žiaci považovali podvádžanie za nemorálny čin, nesprávne konanie, ale napriek tomu v bežnom školskom prostredí podvádžali.

Obidva navzájom protirečiacie si výskumné závery z minulosti potvrdzujú, že posudzovať morálne usudzovanie dotazníkovými metódami sa javí ako nepostačujúce. Na základe odpovedí respondenta nie je možné predikovať jeho reálne správanie v každodennom živote.

MORÁLNE USUDZOVANIE ZALOŽENÉ NA VNÚTORNÝCH HODNOTÁCH

Morálne usudzovanie založené na vnútorných hodnotách predstavuje ohniskový bod ďalšej koncepcie, ktorá vznikla ako opozičný prúd voči behavioristom. Podľa behavioristov relevantný indikátor morálnosti človeka spočíva v tom, či jednotlivec dodržiava spoločnosťou stanovené normy. Náhľad behavioristov sa z tohto pohľadu zdá byť simplifikovaný – morálne usudzovanie predstavuje „len“ morálne správanie. Akoby vnútorné hodnoty, inherentné princípy pri morálnom usudzovaní nezohrávali temer žiadnu rolu. Z tohto dôvodu sa začalo morálne usudzovanie skúmať a sledovať na základe vnútorných hodnôt. Ukazovateľom morálnosti človeka sú jeho vnútorné dispozície, princípy, zásady, interiorizované normy. Vnútorné presvedčenie človeka reguluje jeho morálne správanie. Vo vzťahu k uvedeným skutočnostiam možno konštatovať, že osoba sa stáva, je morálnou, keď atribút morálny možno priradiť hodnotám a zásadám, ktoré uznáva.

Opisovaná koncepcia ponímania morálneho usudzovania si získala mnohých zástancov, ale zároveň nebola ušetrená ani kritickým námietkam. G. Lind (2004) zásadne odmieta východiskovú tézu, podľa ktorej by za indikátor morálnosti mali byť považované altruistické názory a hodnoty. Altruizmus a egoizmus predstavujú dva opačné póly, ktoré spolu vytvárajú sumárny efekt, navzájom sú jednostajne prepojené. Človek sa môže správať altruisticky a pritom mať túžbu dosiahnuť svoje egoistické záujmy a opačne. Už v minulosti mnohé empirické štúdie potvrdili, že altruizmus ako vnútorná hodnota minimálne súvisí, resp. takmer vôbec nesúvisí s altruistickým správaním (Darley-Latané, 1968; Krebs, 1982; McNamee, 1977).¹

¹ Aj súčasné výskumy dokazujú, že medzi altruizmom a altruistickým správaním nie nevyhnutne existuje pozitívna korelácia (Coulehan, 2006; Bolle, Kritikos, 2006 a i.).

MORÁLNE USUDZOVANIE PONÍMANÉ AKO KOMPETENCIA

Morálne usudzovanie ako kompetencia predstavuje myšlienkovú platformu posledného teoretického modelu, ktorého úsilím bolo preklenúť priepasť medzi morálnym správaním na jednej strane (prvá koncepcia) a morálnymi hodnotami na strane druhej (druhá koncepcia). M. Levy-Suhl (1912) svojím výskumným výsledkom podporil pretrvávajúcu snahu spojiť „vnútornú morálku“ s „vonkajšou morálkou“. Zistil, že nielen mladí delikventi, ale i mládež bez delikventnej minulosti kvalifikujú kradnutie ako nemorálny skutok. Tieto dve skupiny sa teda neodlišujú svojimi vnútornými hodnotami, rozdiel s najväčšou pravdepodobnosťou predstavuje iná skutočnosť. Delikventi posudzovali krádež ako nesprávny čin, pretože kradnutie spôsobuje osobnú škodu jednotlivcom. Na druhej strane nedelikventi pri svojom hodnotení krádeže ako nemorálneho skutku zdôrazňovali odlišnú skutočnosť, a to predovšetkým prekročenie sociálnych noriem, etických princípov. Prínosom poslednej koncepcie je prepojenie morálneho usudzovania a morálneho správania², čo predstavuje dvojaspektový model morálky podľa teórie G. Lindy (2004). Dvojaspektový model rozlišuje dve zložky morálneho správania – mravné princípy, hodnoty, ideály na jednej strane a morálnu kompetenciu na druhej strane.

MORÁLNE USUDZOVANIE AKO PREDMET PSYCHOLOGICKÉHO VÝSKUMU

Morálne usudzovanie z pohľadu psychológie je obsahovo značne široký pojem, pre ktorý doposiaľ neexistujú jednoznačné definície. Z tohto dôvodu je metodologicky náročné uchopiť konštrukt morálneho usudzovania, napriek tomu, že predstavuje obrovskú výzvu pre psychologické bádanie.

Ak chceme morálne usudzovanie vyjadriť v kvantitatívnych uazovateľoch, prvý krok začína pri jasnom určení, definovaní zvoleného elementu, vybranej zložky multidimenzionálneho konštraktu, za ktorý morálne usudzovanie možno nepochybne považovať. K jednotlivým elementom morálneho usudzovania, ktoré sa objavujú v centre pozornosti frekventovaného výskumného záujmu, sa radia:

1. stupeň vývinu morálneho usudzovania;
2. stupeň preberania sociálnej perspektívy;
3. morálna kompetencia;
4. morálna orientácia.

Stupeň vývinu morálneho usudzovania ako predmet psychologického merania³ vychádza z klasickej teórie L. Kohlberga (1927–1987). L. Kohlberg (1969) na základe realizovaného výskumu⁴ stanovil tri úrovne morálneho usudzovania – predkonvenčnú, konvenčnú a postkonvenčnú. Každá rovina je rozčlenená na ďalšie dva stupne, ktoré bližšie špecifikujú konkrétne štádium morálneho usudzovania.

Predkonvenčná úroveň hovorí o tom, že morálne hodnotenie sa odvíja od nesprávneho konania a fyzických a psychických dôsledkov, ktoré takéto konanie prináša. Rozlišujeme:

² Redukovať morálku len na morálne usudzovanie by znamenalo ignorovať aktivitu jednotlivca v sociálnom prostredí, a to najmä z hľadiska dynamiky sociálnych interakcií.

³ Pre potreby nášho skúmania využívame klasicкую teóriu morálneho vývinu podľa L. Kohlberga; novšie teórie nie sú predmetom nášho bádania.

⁴ Výskum prebiehal na vzorke chlapcov vo veku 10, 13 a 16 rokov. Ich úlohou bolo riešiť morálne dilemy, ktoré im boli prezentované formou príbehov. Témy jednotlivých príbehov sa dotýkali univerzálnych morálnych problémov, napr. sloboda, pravda a i. Respondenti zdôvodňovali svoje argumentácie, na základe čoho L. Kohlberg identifikoval úroveň ich morálneho usudzovania, a tak vytvoril tzv. úrovňový model morálneho usudzovania (viď podrobne jeho dizertačná práca *The Development of Modes of Moral Thinking and Choice in the Years Ten to Sixteen*, 1955).

1. stupeň: *orientácia na trest a poslušnosť* – deti nemajú zmysel pre morálku. Správajú sa tak, aby neprekročili pravidlá dané autoritou, aby nedošlo k (fyzickému) trestu. Poslušnosť sa uplatňuje kvôli nej samotnej. Jediným dôvodom, prečo byť poslušný, je vyhnúť sa trestu a sile nadriadenej autority.

2. stupeň: *individualistická účelovosť* – správny čin je taký, ktorý vyhovuje samotnému subjektu. Zdá sa, že dieťa vie vyhovieť potrebám druhým, ale len preto, že sa to jemu samotnému oplatí. Dôvodom, prečo konať správne, je uspokojiť svoje potreby, a to tak, že neprekážam ostatným a druhí neprekážajú mne.

Konvenčná úroveň zahŕňa postoj lojality k sociálnym očakávaniam a spoločenským požiadavkám. Diferencujeme:

3. stupeň: *vzájomné interpersonálne požiadavky, vzťahy a konformita* – jednotlivec sa snaží plniť očakávania blízkych osôb a druhých ľudí. Kladie dôraz na sociálne vzťahy, prejavuje záujem o ostatných. Dôvod správneho konania sa rovná potrebe byť hodnotený ako dobrý druhými i sám sebou.

4. stupeň: *spoločenský poriadok a zákon* – zovšeobecnené morálne zásady sú uplatňované nielen pre osobný zisk, ale tiež sa vytvára zmysel pre povinnosť voči autorite a voči existujúcim spoločenským pravidlám. Teda dôvod, prečo správne konať, spočíva v snahe udržať chod spoločnosti.

Postkonvenčná úroveň sa týka morálnych hodnôt, princípov a zásad, bez ohľadu na spoločenský poriadok a autoritu osôb či skupiny.

5. stupeň: *právo jednotlivca* – zmysel pre povinnosť stále intenzívne pretrváva, avšak dôležitejším sa stáva zmysel pre spravodlivosť a zákon. Pravidlá sa vnímajú ako niečo, čo nielen možno, ale aj čo často treba meniť. Osoba si postupne uvedomuje relativitu zákonov.

6. stupeň: *univerzálne etické zásady* – vytvárajú sa slobodne zvolené etické princípy, ktoré sú nadobudnuté ako univerzálne hodnoty spravodlivosti. Pri morálnych rozhodnutiach sa zohľadňujú všetky podstatné okolnosti. Jednotlivec dokáže pozeráť za úroveň povrchnej spravodlivosti, dokáže rešpektovať dôstojnosť iných.

L. Kohlbergova teória vývinu morálneho usudzovania sa pýši mnohými zástancami (napr. Power, Higgins, 1989), ale rovnako sa stala terčom mnohých kritických útokov. Spochybňuje sa predovšetkým téza o univerzálnosti platnosti jeho teórie (napr. Simpson, 1974; Locke, 1979 a i.), prechod medzi jednotlivými štádiami (napr. Hall, Davis, 1975; J. R. Snarey, K. Keljo, 1991 a i.) i rodová nevyrovnanosť (Gilligan, 1982).

Všeobecne však platí, že v zahraničí aplikované metódy zisťovania a hodnotenia morálneho usudzovania vychádzajú z práce L. Kohlberga. Znalosť jeho diela napriek mnohým kritickým námietkam možno považovať za nevyhnutnú.

STUPEŇ VÝVINU MORÁLNEHO USUDZOVANIA

Kohlbergov Moral Judgement Interview

Z vyššie načrtnutej teoretickej paradigmy vývinu morálneho usudzovania vychádza L. Kohlbergova metóda rozhovoru MJI (Moral Judgement Interview) (Colby, Kohlberg, 1987), dominantná, pomerne známa a v modifikovanej podobe používaná metodika pre zisťovanie a následné meranie stupňa vývinu morálneho usudzovania. Respondent pracuje s istým počtom morálnych príbehov (obsahujú morálny konflikt). Najznámejší príbeh predstavuje Heinzova dilema:

V Európe žila žena, ktorá umierala na rakovinu. Existoval jeden liek, o ktorom si lekári mysleli, že by mohol pomôcť. Bola to zvláštna forma rádia, ktorú objavil lekárnik z toho

istého mesta, v ktorom žena žila. Výroba lieku bola veľmi drahá, ale lekárnik chcel zarobiť neporovnateľne viac v porovnaní s nákladmi na jeho výrobu. Rádium ho stálo 200 dolárov a za malú nádobku s liekom požadoval 2000 dolárov. Manžel chorej ženy, Heinz, oslovil svojich známych, aby si mohol od nich požičať peniaze. Podarilo sa mu však zozbierať len 1000 dolárov, čo bola polovica požadovanej ceny lekárnikom. Lekárnikovi povedal, že jeho žena umiera a požiadal ho, aby mu liek predal lacnejšie alebo mu dovolil zaplatiť neskôr. Ale lekárnik rázne protirečil: „Nie, ja som liek objavil a plánujem na ňom zarobiť.“ Heinz bol zúfalý a začal uvažovať o tom, žeby sa vlámал do lekárne a ukradol liek pre svoju ženu.

Mal by Heinz ukradnúť liek?

Deväť podobných príbehov je rozdelených do troch skupín. Každý príbeh je zavŕšený sériou otvorených otázok, na ktoré respondent odpovedá. Pre ilustráciu uvádzame otázky, ktoré nadväzujú na Heinzovu dilemu (Colby, Kohlberg, 1987, s. 135–145):

Mal by Heinz ukradnúť liek? Prečo áno? Prečo nie?

Je z Heinzovho pohľadu správne alebo nesprávne ukradnúť liek?

Má Heinz nejaký záväzok alebo dokonca povinnosť liek ukradnúť?

Mal by Heinz ukradnúť liek i vtedy, ak by svoju ženu nemiloval? Prečo áno? Prečo nie?

Predstavte si, že umierajúcou osobou nie je jeho žena, ale cudzia osoba. Mal by Heinz ukradnúť liek i pre ňu? Ak by umieralo Heinzovo obľúbené zviera, mal by Heinz ukradnúť liek i preň? Prečo áno? Prečo nie?

Je dôležité, aby ľudia pre záchranu ľudského života urobili úplne všetko, čo môžu? Prečo áno? Prečo nie?

Kradnúť znamená dostať sa do rozporu so zákonom. Je z tohto hľadiska Heinzov čin nemorálny? Prečo áno? Prečo nie?

Mali by ľudia urobiť všetko, čo je v ich silách, aby dodržiavali zákon? Prečo áno? Prečo nie?

Ako možno váš názor aplikovať na to, čo by mal urobiť Heinz?

V čom spočíva najväčšia Heinzova zodpovednosť?

Na základe odpovedí, ktoré respondent ponúka na otázky, sa získavajú prvotné údaje o morálnom usudzovaní jednotlivca pri riešení konkrétnej morálnej dilemy.⁵ A. Colbyová spolu s L. Kohlbergom (1987, s. 148) poznamenávajú, že MJI sa zameriava na vlastnú štruktúru morálneho usudzovania daného jednotlivca, ďalej sleduje morálny rámec hodnotenia toho, čo je správne a čo je nesprávne a napokon zisťuje spôsob, ktorým respondent zdôvodňuje svoje morálne rozhodnutia.

L. Kohlberg svojou teóriou vytvoril jasný, zrozumiteľný a inherentný model vývinu morálneho usudzovania, ktorý podporuje bežná ľudská skúsenosť a široká paleta pestrých výskumných nástrojov, ktoré jeho teóriu opakovane potvrdzujú.

Restov Defining Issues Test

Vychádzajúc z Kohlbergovho MJI vytvoril J. Rest (1979) dotazníkovú metódu Defining Issues Test (DIT), ktorá v súčasnosti patrí medzi najznámejšiu metódu merania morálneho usudzovania. Dotazník sa skladá zo šiestich hypotetických dilem (tri sú prebraté od Kohl-

⁵ Pri L. Kohlbergových dilemách nie je podstatné, či sa respondent rozhoduje pre alebo proti konaniu hlavného aktéra (napr. či by Heinz mal liek ukradnúť alebo nemal). Primárnu dôležitosť zohráva to, ako svoje rozhodnutie, či už za alebo proti, zdôvodňuje.

berga), pričom úlohou respondenta je posúdiť podľa dôležitosti sériu dvanástich tvrdení, ktoré sú príznačné pre jednotlivé stupne morálneho usudzovania.⁶

Z hľadiska komparácie L. Kohlbergovej a J. Restovej metodiky možno poukázať na viaceré diferencie. J. Restov DIT je praktickejší ako L. Kohlbergov MJI, možno ho skupinovo administrovať (čo pri interview nie je možné) a jeho ďalšia prednosť spočíva v pomerne rýchlom a pomerne jednoduchom finálnom vyhodnocovaní.

J. Rest na rozdiel od L. Kohlberga, ktorý vytvoril až rigoróznú štádiálnu koncepciu, vníma vývin morálneho usudzovania ako pozvoľný posun od nižšieho k viac komplexnému chápaniu sociálnej kooperácie (Elm, Weber, 1994). Merat' morálne usudzovanie na základe metodiky DIT znamená posudzovať sklon jednotlivca používať koncept spravodlivosti založený na vzájomnej, interpersonálnej spolupráci, zatiaľ čo MJI hodnotí subjekt z hľadiska aplikácie konceptu spravodlivosti vychádzajúceho a spoliehajúceho sa na unverzálne a ireverzibilné etické princípy (Rest et al., 1999).

Signifikantné implikácie pre meranie morálneho usudzovania prichádzajú z rozličných koncepčných vzťahov medzi obsahom a štruktúrou. DIT sa opiera o úvahy zahrňujúce obidva komponenty, aj filozofické hodnoty, aj kognitívnu štruktúru, na rozdiel od MJI, ktorý k obsahu a štruktúre pristupuje separátne. Ako ďalší rozdiel medzi opisovanými metodikami možno vnímať fakt, že MJI klasifikuje morálne usudzovanie jednotlivca prostredníctvom diskretných stupňov, pričom výsledkom je prevládajúce skóre príslušného stupňa. DIT používa zložené skóre, ktoré sa sumuje postupnou kalkuláciou.

MORÁLNA ORIENTÁCIA

Yackerovej a Weinbergovej Moral Orientation Scale

Prevažná väčšina teórií vývinu morálneho usudzovania poskytuje priestor prioritne mužom a tým porozumeniu mužskej psychiky, pretože aktéri, ktorí sa nachádzajú v dilematických situáciách a s ktorými sa má subjekt stotožniť, sú v prevládajúcej miere zástupcovia mužského pohlavia. Takto by sa dala zosumarizovať C. Gilliganovej kritika (1936–) voči L. Kohlbergovmu modelu a ním inšpirovaných nasledujúcich koncepcií. C. Gilliganová (1982) rozlišuje tzv. ženskú morálku – morálku starostlivosti a tzv. mužskú morálku – morálku spravodlivosti.⁷

Vymedzením dvoch rozdielnych typov morálky zohľadňujúcich rodový kontext sa vyvinuli dve rozličné morálne orientácie, orientácia na spravodlivosť a orientácia na starostlivosť. Orientáciu na starostlivosť alebo spravodlivosť, tzv. morálnu orientáciu možno skúmať prostredníctvom posudzovacích škál. Ako príklad uvádzame škálu spoluautoriek N. Yackerovej a S. L. Weinbergovej (1990) – Škála morálnej orientácie MOS (Moral Orientation Scale). Škála morálnej orientácie sa skladá z 12 stručných príbehov, pričom krátky príbeh je naformulovaný tak, aby sa respondent vcítil do roly rodiča, ktorý má odporučiť dieťaťu najvhodnejší spôsob riešenia morálneho problému. Následne sú uvedené pre respondenta štyri možnosti, z ktorých dve zodpovedajú orientácii na spravodlivosť (*justice*) a dve prislúchajú orientácii na starostlivosť (*care*).

⁶ Ukážka metodiky DIT je dostupná na:

<http://www.centerforthestudyofethicaldevelopment.net/DIT%20answer%20sheet.htm>

<http://www.centerforthestudyofethicaldevelopment.net/DIT1%20sample%20Heinz.htm>

⁷ Morálka spravodlivosti je situačne nezávislá (na okolnostiach), rigidná, orientovaná na abstraktné práva a povinnosti; morálne Ja je autonómne a nezávislé. Morálka starostlivosti je situačne senzitívnejšia, flexibilnejšia, zameraná na konkrétne medziľudské vzťahy; morálne Ja je spojené s ostatnými (Gilligan, 1982).

Uvádzame príklad príbehu v danej metodike:

Vaše dieťa obdivuje peknú hračku, ktorá patrí jeho kamarátovi. Kamarát náhodou nechá hračku vo vašom dome. Keďže to nevyzerá, že by hračka kamarátovi chýbala, ani ju nepýta naspäť, vaše dieťa si ju chce nechať.

Nasledujú spomínané štyri alternatívy, z ktorých si respondent vyberá:

1. *Chcel by som, aby moje dieťa zvážilo, ako by sa majiteľ hračky cítil, ak by ju nemal. Vysvetlil by som mu, že hoci to vyzerá, že sa kamarát o hračku nezaujíma, nemusí to byť tak.*
2. *Chcel by som, aby moje dieťa vzalo do úvahy, ako by sa cítilo, ak by si niekto privlastnil jeho hračku. V tomto prípade platí princíp: „Čo nechceš, aby iní robili tebe, nerob ani ty im“.*
3. *Chcel by som, aby moje dieťa pochopilo, komu patrí hračka. Napriek okolnostiam, hračka stále patrí niekomu inému a dôležité je vrátiť ju.*
4. *Chcel by som, aby moje dieťa zobralo do úvahy príjemný pocit, ktorý bude mať z vrátenia hračky, ale aj problémy, ktoré by mohli vzniknúť medzi deťmi, ak by si kamarát na hračku neskôr spomenul a nebola by vrátená.*

Pre obidva typy morálnej orientácie zodpovedá sumárne skóre, ktoré tvorí výsledok počtu primárnych výberov. Prevyšujúce skóre je rozhodujúcim kritériom pre identifikáciu typu konkrétnej morálnej orientácie zodpovedajúcej danému jednotlivcovi. V prípade rovnakého množstva prvotných volieb pre obidve morálne orientácie autorky definovali tzv. rovnovážnu orientáciu.

Z vyššie uvedenej deskripcie posudzovacej škály vyplýva, že metodika MOS zameraná na identifikáciu uprednostňovaných morálnych orientácií patrí do kategórie jednoduchších nástrojov pozostávajúcich z dvoch subškál prezentujúcich dve alternatívy záverečného vyhodnotenia.

Boreova Mojac Scale

Morálnu orientáciu sleduje i metodika Mojac Scale (MS) od M. Borea a jeho spolupracovníkov (2005), ktorá rozlišuje medzi libertariánskou a komunitariánskou tendenciou. Libertariánska morálna orientácia charakterizuje osoby, ktoré zdôrazňujú potreby, práva a spokojnosť jednotlivca. Oveľa nižší dôraz kladú na práva, potreby a normy skupiny, komunity, spoločnosti. V protiklade stojí tzv. komunitariánska orientácia, vychádzajúc z ktorej subjekt primárne zohľadňuje potreby spoločnosti oproti vlastným potrebám. Prevažná väčšina ľudí sa zaraduje do stredu uvedených morálnych tendencií.

MORÁLNA KOMPETENCIA

Lindov Moral Judgement Test

Ďalším elementom morálneho usudzovania, ktorý predstavuje výskumný predmet psychologického skúmania, je morálna kompetencia. Podľa G. Linda (2004) ju môžeme chápať ako spôsobilosť jednotlivca dospievať na základe svojich vnútorných zásad k morálnym úsudkom a následne konať v súlade s týmito úsudkami. Morálne kompetentná osoba sa teda nielen morálne rozhoduje, ale aj morálne koná. Jej morálne zmýšľanie sa odrazí v jej následnom morálnom správaní.

Morálnu kompetenciu zisťuje Test morálnej kompetencie (MJT), ktorého autorom je G. Lind (1947–). Táto metóda merania vychádza z už spomínanej L. Kohlbergovej teórie morálneho vývinu. Test bol skonštruovaný tak, aby posúdil morálnu kompetenciu, ako bola definovaná L. Kohlbergom: „schopnosť robiť rozhodnutia a sudy, ktoré sú morálne (t. j. na základe vnútorných zásad) a postupovať v súlade s týmito úsudkami“ (Kohlberg, 1969, s. 425). Prostredníctvom testu morálnej kompetencie sa jednotliviec konfrontuje s morálnymi dilemami⁸. Ďalší krok spočíva v hodnotení kladných i záporných argumentov, ktoré zdôvodňujú určité konanie aktéra (hlavná postava dilemy). Respondent má prostredníctvom škály od -4 do +4 určiť, nakoľko sa sám vnútorne stotožňuje s konaním aktéra a spôsobom jeho zdôvodňovania (dvanásť argumentov; šesť súhlasných a šesť nesúhlasných argumentov pri každej dileme, ktoré reprezentujú jednotlivé stupne morálneho usudzovania). Štandardná verzia MJT zahŕňa dilemu robotníka, zamestnanca firmy, a dilemu lekára:

Žena má rakovinu a neexistuje nijaká nádej na jej vyliečenie. Trpí neznesiteľnými bolesťami, ktoré je možné tlmiť len veľkými dávkami morfia, čo však môže ohroziť jej život. Už dávnejšie žiadala svojho ošetrojúceho lekára, aby jej dávku morfia zvýšil, a tak ukončil jej trápenie. Hovorila, že už ďalej nevydrží znášať takúto bolesť a aj tak jej zostáva len niekoľko týždňov života. Lekár jej zúfalej prosbe vyhovel.

Respondent postupne hodnotí argumenty a protiargumenty:

To, čo urobil lekár, bolo správne, pretože:

1. zdravotný stav tejto ženy ospravedlňuje lekára, aby porušil morálny princíp zachrániť život pacienta;
2. v podstate bol lekár jediným, kto mohol vyhovieť prosbe ženy; to, že rešpektoval jej želanie, ho prinútilo konať tak, ako konal;
3. lekár urobil iba to, o čo ho požiadala jeho pacientka; nemusel si robiť starosti z neprijemných dôsledkov;
4. žena by zomrela tak či tak, a napokon ošetrojúceho lekára nestálo veľa námahy podať jej zvýšenú dávku morfia;
5. lekár v podstate zákon neporušil; nijaká moc jej nemohla zachrániť život, lekár jej len pomohol skrátiť utrpenie;
6. väčšina z jeho kolegov by pravdepodobne v podobnej situácii urobila to isté.

To, čo urobil lekár, bolo nesprávne, pretože:

1. jeho kolegovia lekári, ktorí sú odporcami eutanázie (smrť z milosti), by ho mohli odsúdiť;
2. človek by mal vo všetkom dôverovať lekárovi, ktorý chráni život svojho pacienta za každú cenu, aj vtedy, ak by si on radšej želal zomrieť;
3. chrániť život je pre každého najvyššou morálnou povinnosťou; neexistuje žiadne presné morálne kritérium na rozlíšenie medzi eutanáziou a vraždou;
4. lekár sa mohol dostať do vážnych problémov; sú známe prípady, v ktorých boli lekári za podobný čin odsúdení;
5. bolo by omnoho jednoduchšie, ak by počkal a nezasahoval do jej umierania;
6. porušil zákon; ak je niekto presvedčený, že eutanázia nie je legálna, nemal by akceptovať takúto požiadavku.

⁸ Morálna dilema sa chápe ako veľmi ťažká, tiesnivá situácia, ktorej základ tvorí konflikt medzi morálnymi požiadavkami a subjekt je nútený rozhodnúť sa medzi dvoma možnosťami.

MJT meria morálnu kompetenciu „v zmysle schopnosti posúdiť rozporuplné argumenty predovšetkým na základe morálnych princípov a morálnej orientácie, nie na základe vlastného postoja či súhlasu s niečím iným“ (Lind, 2004, s. 190). Vysokej úrovni morálnej kompetencie prislúcha evaluácia argumentov, ktoré síce neharmonizujú s postojom osoby, ale tá ich napriek nesúhlasu vníma ako morálne kvalitné.

Test morálnej kompetencie charakterizuje časté výskumné celosvetové využívanie pre svoju nenáročnú a pohodlnú administráciu. V jeho prospech hovorí i priaznivá hodnota retest reliability (0,5) zaznamenaná vo výskumoch samotného autora metodiky (Lind, 2004).

STUPEŇ PREBERANIA SOCIÁLNEJ PERSPEKTÍVY

Carlov Prosocial Reasoning Objective Measure

Stupeň preberania sociálnej perspektívy, prosociálna orientácia (ako ďalšia posudzovaná zložka morálneho usudzovania) sa sleduje opäť pomocou dilematických príbehov zameraných na poskytnutie či neposkytnutie istej formy pomoci⁹. G. Carlo so svojimi spolupracovníkmi (1992) vyvinul dotazník PROM (Prosocial Reasoning Objective Measure), ktorý vychádza z N. Eisenbergovej (1995) koncepcie o prosociálnom správaní s väzbou na kognitívny vývin a schopnosť sociálnej perspektívy.

Uvedený dotazník sa skladá zo siedmich príbehov. Každý príbeh predstavený formou dilemy je zakončený jednotlivými tvrdeniami¹⁰ a úlohou respondenta je zhodnotiť ich na základe toho, či ho ovplyvňujú pri rozhodovaní poskytnúť pomoc. Uvažuje nad tým, či sa má alebo nemá prosociálne správať.

Dilema z dotazníka PROM:

Mladé dievča, volalo sa Lucy, malo veľmi zriedkavú krvnú skupinu. Keď začal školský rok, Lucy bola prijatá do bejzbalového tímu. V jeden deň si lekár zavolať Lucy a požiadal ju, aby darovala väčšie množstvo krvi ťažko chorému dievčaťu, ktoré pre svoje uzdravenie potrebovalo práve takú krvnú skupinu, ako mala Lucy. Keďže išlo o vážne a ťažké ochorenie, krv musela byť darovaná viackrát počas niekoľkých týždňov. Ak by teda Lucy súhlasila s darovaním svojej krvi, musela by ísť do nemocnice na dlhší čas. Pobyt v nemocnici by mohol spôsobiť, že Lucy by sa cítila slabá, čím by mohla stratiť svoje miesto v tíme a tiež by zaostávala so školským učivom. Čo by mala Lucy urobiť?

Nakoľko dôležité sú pri vašom rozhodovaní nasledujúce dôvody?

- 1. Záleží na tom, či si Lucy myslí, že pomáhať je správne alebo nie.*
- 2. Záleží na tom, či je Lucy presvedčená, že to, čo urobí, sa bude jej priateľom alebo rodičom páčiť.*
- 3. Záleží na tom, či Lucy považuje stratu miesta v tíme za dôležitú alebo nie.*
- 4. Záleží na tom, či Lucy dokáže pochopiť, ako zle sa choré dievča cíti.*
- 5. Záleží na tom, ako veľmi choré je druhé dievča.*
- 6. Záleží na tom, či by sa Lucy cítila zle, pretože choré dievča by sa kvôli nej nevylicilo.*

⁹ Väčšina nástrojov zameraných na hodnotenie morálneho usudzovania zisťovala morálny úsudok na princípe porušovania morálnych noriem.

¹⁰ Dané stanoviská odzrkadľujú jednotlivé stupne prosociálneho morálneho usudzovania (Eisenberg a kol., 1995). 1. stereotypná orientácia (osoba uvažuje, či je správne ponúknuť pomoc), 2. hedonistická orientácia (osoba sa riadi podľa predpokladaných, očakávaných následkov), 3. empatická orientácia (prejavy súcitu a prijatie roly toho, kto pomáha), 4. orientácia na potreby druhých (jednotlivec zohľadňuje oprávnenosť požiadavky pomôcť zo strany druhých), 5. orientácia na sociálny súhlas (osoba pomôže, pretože sa stane obľúbeným), 6. zvnútorňovaná orientácia (pomoc poskytnutá druhým vychádza z internalizovaných hodnôt a noriem).

7. *Záleží na tom, či budú priatelia Lucy sklamaní, ak nepomôže.*
8. *Záleží na tom, koľko by Lucy zameškala s učivom v škole.*

Dotazník PROM posudzuje prosociálne morálne uvažovanie využitím morálnych dilem a evalvovaním jednotlivých argumentov prislúchajúcich k daným dilematickým príbehom. Z hľadiska psychometrických vlastností dotazníka autori originálnej metodiky (Carlo, Eisenberg, Knight, 1992) uvádzajú hodnoty retest reliability v rozmedzí 0,70–0,79 pre jednotlivé dotazníkové subškály.

ZÁVEREČNÉ ZHODNOTENIE

Z opisovaných psychologických metodík zameraných na posudzovanie morálneho usudzovania možno postrehnúť, že ich ťažiskom sú morálne dilemy. Povaha, kvalita morálneho usudzovania sa odкрýva práve na pozadí riešenia morálnych dilem. „Morálna dilema ako konflikt záujmov vstupuje do života človeka ako špecifický druh reflexie, sťažujúci konkrétne rozhodovanie a rozhodnutie“ (Čermák, Sedláková, 1992, s. 90). Situácia, ktorá vyvoláva morálnu dilemu, je z hľadiska subjektívneho hodnotenia jednotlivca vysoko sebarelevantná. Morálna dilema predstavuje tenznú situáciu, nakoľko sa objavuje v podmienkach, pre ktoré neexistujú inštitucionálne predpísané normy, a teda aktér dopredu neposudzuje svoje správanie podľa stanovených pravidiel. Rozhoduje sa na základe stotožnenia sa s určitými morálnymi normami medzi dvoma možnosťami v kategóriách dobra a zla, pričom obidve alternatívy charakterizuje negatívny náboj (napr. riešenie, ktoré je dobré pre aktéra z krátkodobého hľadiska, nemusí byť dobré z dlhodobého a pod.). Ak však jednotlivец urobí rozhodnutie, situácia prestáva byť dilemou (Tyrlik, Macek, 2001).

G. Lind (2003) hovorí o špeciálnom type morálnej dilemy, o tzv. „edukačnej morálnej dileme“. Pri edukačnej morálnej dileme sa jednotlivец dostáva do konfliktu medzi dvoma alebo viacerými možnosťami konania naznačenými morálnymi princípmi; nie je možné vybrať si jeden spôsob konania bez toho, že by nebol narušený morálny princíp. Edukačná morálna dilema je hypotetická, týka sa fiktívnej osoby – riešenie hypotetického alebo realneho problému neovplyvňuje danú osobu, ale vyvoláva skutočné morálne emócie u riešiteľa morálnej dilemy.

Riešenie morálnych dilem ukazuje, že morálne usudzovanie je dynamický jav. Podlieha zmenám, ktoré sa objavujú v priebehu života jednotlivca. Počas jednotlivých ontogenetických štádií psychického vývinu sa morálne usudzovanie nerovnomerne vyvíja. Málokto osoba dosiahne najvyšší možný stupeň morálneho usudzovania zodpovedajúceho veku. Kvalita morálneho usudzovania charakterizuje morálnu zložku osobnosti. Dosiahnutý stupeň morálneho usudzovania poukazuje na to, ako je osoba schopná riešiť morálnu dilemu a ako je schopná argumentovať v prospech zvoleného riešenia. V tomto bode sa pri meraní morálneho usudzovania pomocou psychologických nástrojov objavujú prekážky, ktoré zdôrazňujú kriticky ladení autori. Respondenti by mali uvažovať v každej situácii rovnako, a to podľa dosiahnutého morálneho stupňa, avšak pri riešení rozličných morálnych dilem sa objavujú vysvetlenia zodpovedajúce rôznym stupňom morálneho usudzovania. Rovnako za úvahu stojí otázka, či riešenie hypotetických morálnych dilem sa stotožňuje s riešením morálnych dilem, ktoré prináša reálny ľudský život.

Morálne usudzovanie sa môže odlišovať od morálneho konania. To, čo človek zamýšľal, sa v reálnom čine neodrazí. Už J. M. Darley a B. Latané (1968) upozorňujú na to, že konanie súvisí s určitými predpokladmi. Hovoria o tzv. situačných faktoroch, ktoré ovplyvňujú naše konanie. Ide o rôznorodé situačné znaky, podmienky, ktoré môžu byť pre konanie jednotlivca

relevantné. Kohlberg (1984) sa domnieva, že situačná viazanosť morálneho usudzovania stúpeň od stupňa klesá.

Rozhodnutie, ktoré je považované za správne, je uskutočnené len v tom prípade, pokiaľ sa človek v určitej situácii cíti byť subjektívne zodpovedný. Túto skutočnosť ozrejmuje štvorzložkový model vývinu morálneho správania podľa J. Resta (1979). Prvá zložka súvisí s interpretáciou danej situácie s ohľadom na to, ako vlastné správanie ovplyvňuje blaho ostatných. Následne, druhá zložka spočíva vo formulácii toho, čo by bolo morálnym spôsobom konanie. Tretí krok vychádza z voľby medzi konkurujúcimi alternatívami, ktorých výsledkom sú rozličné hodnoty. A štvrtá zložka, finálna je realizáciu toho, čo máme v úmysle. Uvedený model vysvetľuje, prečo môžu existovať nejednotné výsledky medzi morálnym myslením, usudzovaním a následným morálnym konaním. Prevažná väčšina výskumov poukazuje na vysokú mieru konzistencie, iné výskumy však potvrdzujú len priemernú alebo vôbec žiadnu zhodu medzi usudzovaním a správaním (Heidbrink, 1997, s. 112).

Sledovať súvislosť medzi morálnym usudzovaním a morálnym správaním je ďalšou obširnou témou, ktorá si zasluhuje náležitú pozornosť. Predstavuje závažný metodologický problém, ktorý sa stane predmetom ďalšej analýzy.

Uvedená štúdia si nekládla za cieľ podrobnú, minucióznu analýzu a subtilne hodnotenie jednotlivých psychologických metód zameraných na meranie morálneho usudzovania, aj vzhľadom na skutočnosť, že metódy merania často vychádzajú z rôznych, veľakrát protichodných teoretických paradigiem vývinu morálneho usudzovania.

Hlavný prínos štúdie tkvie v poodhalení vybraných psychologických nástrojov posudzujúcich morálne usudzovanie a v upozornení na ich spoločné prieniky, resp. protichodné stanoviská. Štúdia na jednej strane diskutuje o výhodách a na druhej strane poukazuje na obmedzenia jednotlivých psychologických techník, rovnako poukazuje na adekvátnosť použitia prezentovaných metódik.

Na pozadí jednotlivých výskumných nástrojov hodnotiacich morálne usudzovanie stoja zodpovedajúce teoretické základy, ktoré vzhľadom na obmedzený rozsah štúdie sa nestali predmetom podrobnej a vyčerpávajúcej analýzy. Napriek tejto skutočnosti a vzhľadom na stanovený cieľ, ktorý nespočíval v komplexnom a úzko štruktúrovanom postihnutí psychologických metódik kvalifikujúcich morálne usudzovanie, slúži predložená štúdia ako adekvátny prehľad techník merania morálneho uvažovania. Prináša odpovede na základné otázky, ktoré sa zdajú byť relevantné z hľadiska prezentovaných nástrojov a zároveň mapuje predmetnú oblasť merania morálneho usudzovania predstavujúcu čoraz viac pertraktovanú výskumnú problematiku v psychologickom prostredí.

POUŽITÁ LITERATÚRA

- Bolle, F., & Kritikos, A. (2006). Reciprocity, Altruism, Solidarity: A Dynamic Model. *Theory and Decision*, 60 (4), 371–394.
- Bore, M., Munro, D., Kerridge, I., & Powis, D. (2005). Not moral „reasoning“: A Libertarian-Communitarian dimension of moral orientation and Schwartz's value types. *Australian Journal of Psychology*, 57, 38–48.
- Carlo, G., Eisenberg, N., & Knight, G. (1992). An objective measure of adolescents' prosocial moral reasoning. *Journal of Research on Adolescence*, 4 (2), 331–349.
- Colby, A., & Kohlberg, L. (1987). *The Measurement of Moral Judgment: Theoretical Foundations and Research Validation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coulehan, J. (2006). *You Say Self-Interest, I Say Altruism*. In: D. Wear, J. M. Aultman (eds.), *Professionalism in Medicine*. New York: Springer, 103–127.

- Čermák, I., & Sedláková, J. (1992). Morální dilema u věřících a nevěřících adolescentů. *Etika*, 2, 88–93.
- Darley, J. M., & Latané, B. (1968). Bystander intervention in emergencies: Diffusion of responsibilities. *Journal of Personality and Social Psychology*, 8, 377–383.
- Eisenberg, N., Carlo, G., Murphy, B., & van Court, P. (1995). Prosocial Development in Late Adolescence: A longitudinal Study. *Child Development*, 66, 1179–1197.
- Elm, D. R., & Weber, J. (1994). Measuring Moral Judgment: The Moral Judgment Interview or the Defining Issues Test. *Journal of Business Ethics*, 5 (13), 341–355.
- Gilligan, C. (1982). *In a Different Voice*. Cambridge: Harvard University Press.
- Hall, R. T., & Davis, J. U. (1975). *Moral education in theory and practice*. New York: Prometheus Books.
- Hartshorne, H. & May, M. A. (1928–1930). *Studies in the nature of character*. New York: Macmillan.
- Heidbrink, H. (1997). *Psychologie morálního vývoje*. Praha: Portál.
- Hoffman, M. L. (1970). Moral Development. In: P. H. Mussen (ed.), *Carmichael's Manual of Child Psychology*. New York: John Wiley and Sons, 261–359.
- Kohlberg, L. (1955). *The Development of Modes of Moral Thinking and Choice in the Years Ten to Sixteen*. University of Chicago.
- Kohlberg, L. (1969). *Stages of moral development and moral thought and action*. New York: Holt.
- Kohlberg, L. (1984). The meaning and measurement of moral judgment. In: L. Kohlberg (ed.), *Essays on moral development, Vol. II, The psychology of moral development*. San Francisco: CA Harper & Row, 395–425.
- Krebs, D. (1982). Altruism - A rational approach. In: N. Eisenberg (ed.), *The development of prosocial behavior*. New York: Academic Press, 53–76.
- Levy-Suhl, M. (1912). Die Prüfung der sittlichen Reife jugendlicher Angeklagter und die Reformvorschläge zum § 56 des deutschen Strafgesetzbuches. *Zeitschrift für Psychotherapie*, 232–254.
- Lind, G. (2003). *Moral ist lehrbar. Handbuch zur Theorie und Praxis der moralischen und demokratischen Bildung*. München: Oldenburg.
- Lind, G. (2004). The Meaning and Measurement of Moral Judgment Competence: A Dual-Aspect Model. In: D. Fasko, & W. Willis (eds.), *Contemporary Philosophical and psychological Perspectives on Moral Development and Education*. Cresskill: Hampton Press, 185–220.
- Locke, D. (1979). Cognitive Stages or Developmental Phases? A Critique of Kohlberg's Stage-Structural Theory of Moral Reasoning. *Journal of Moral Education*, 8 (3), 168–181.
- McNamee, S. (1977). Moral behavior, moral development and motivation. *Journal of Moral Education*, 1 (7), 27–31.
- Pittel, S. M. & Mendelsohn, G. A. (1966). Measurement of moral values: a review and critique. *Psychological Bulletin*, 66, 22–35.
- Power, F. C., Higgins, A., & Kohlberg, L. (1989). *Lawrence Kohlberg's approach to moral education*. New York: Columbia University Press.
- Rest, J. (1979). *Revised Manual for the Defining Issues Test*. Minneapolis: Minnesota University Press.
- Rest, J. et al. (1999). A Neo-Kohlbergian Approach: The DIT and Schema Theory. *Educational Psychology Review*, 11 (4), 291–324.
- Simpson, E. L. (1974). Moral development research. A case study of scientific cultural bias. *Human Development*, 17, 81–106.

- Snarey, J. R., & Keljo, K. (1991). *In a Gemeinschaft voice: The cross-cultural expansion of moral development theory*. In: W. Kurtines & J. Gewirtz (eds.), *Handbook of moral behavior and development: Theory (Vol. 1)*. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 395–424.
- Tyrlík, M., & Macek, P. (2001). Atribuční charakteristiky zdůvodnění morálních dilemat. *Československá psychologie*, 45 (3), 270–280.
- Yacker, N., & Weinberg, S. L. (1990). Care and Justice Moral Orientation: A Scale for its Assessment. *Journal of Personality Assessment*, 55 (8), 18–27.